

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
Циклова комісія туризму, економіки та менеджменту
Готельно-ресторанна справа

РЕФЕРАТ

з дисципліни «Історія світової та української культури (мистецтва)»
на тему: «Софія Константинопольська – найвидатніша пам'ятка візантійської
архітектури»

Виконав студент групи ГРС-2

Іваненко Олег Олегович

Науковий керівник:

викладач Петренко Олена Олександрівна

Львів – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. СОФІЯ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКА – ІСТОРИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ.....	4
2. АРХІТЕКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ХРАМУ СВЯТОЇ СОФІЇ.....	5
3. ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХРАМУ.....	7
4. ЗНАЧЕННЯ СОФІЇ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОЇ ДЛЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	8
ВИСНОВКИ.....	10
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	11

ВСТУП.

Собор Святої Софії у Константинополі (нині Стамбул) – визначний зразок візантійського зодчества середини VI ст., споруджений у 532–537 рр. за правління імператора Юстиніана I. Його зведення було частиною широкої імператорської програми оновлення столиці, що мало на меті підкреслити велич Візантійської імперії та зміцнити авторитет імператора як світського і духовного володаря. У науковій літературі Собор Святої Софії послідовно визначається як «найвидатніший пам'ятник візантійської архітектури».

Він репрезентує унікальне поєднання архітектурних традицій античності з новими конструктивними й художніми принципами, виробленими в межах християнської культури Сходу. Значення храму виходить далеко за межі локальної історії: ЮНЕСКО у 1985 р. включила його до переліку об'єктів світової культурної спадщини, підкресливши універсальну цінність цього архітектурного комплексу.

Протягом майже тисячі років після завершення будівництва Свята Софія залишалася найбільшим катедральним собором християнського світу. Вона виконувала не лише культову функцію, а й була осередком політичного життя Візантійської імперії: у її стінах відбувалися урочисті церемонії, пов'язані з інтронізацією імператорів, важливі державні й церковні події. Архітектурна структура собору засвідчує високий рівень інженерної думки та художньої культури Візантії. Його просторове вирішення з величезним куполом, підтриманим системою пандативів, стало новаторським досягненням, яке справило значний вплив на подальший розвиток як візантійського, так і світового храмового будівництва. Інтер'єр оздоблено мозаїками та мармуровими інкрустаціями, що демонструють поєднання монументальності з витонченістю декоративних рішень.

Таким чином, Собор Святої Софії уособлює вершину досягнень давньої візантійської архітектури й мистецтва та є важливим джерелом для вивчення культурної й політичної історії Візантії. Його значення визначається не лише

історико-архітектурними параметрами, а й універсальною науковою цінністю як зразка унікальної синтези релігійних, мистецьких і державних традицій.

1. СОФІЯ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКА – ІСТОРИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ.

Святий Собор Святої Софії був споруджений на місці давніших християнських храмів, закладених з ініціативи римських імператорів. Першим тут постала катедра часів Константина Великого (325 р.), яка символізувала утвердження християнства як державної релігії та надавала новій столиці імперії власний сакральний центр. Згодом, за правління Феодосія II, у 415 р. було зведено простору базиліку, що відзначалася значними розмірами та пишним убранством, відповідним до зростаючого статусу Константинополя як політичного та духовного осередку Сходу.

Проте цей храм не пережив повстання «Ніка» 532 р., у ході якого вогонь знищив більшість будівель міста, зокрема і велику базиліку. На місці зруйнованого храму імператор Юстиніан I наказав звести новий монументальний собор, який мав стати не лише релігійною святиною, а й символом відновленої могутності Візантійської імперії. Юстиніан поставив перед архітекторами Анфімієм із Тралл та Ісидором із Мілета завдання створити унікальну споруду, що перевершила б усі відомі християнські храми того часу. У рекордно короткі терміни, протягом 532–537 рр., було зведено грандіозний храм, який відразу отримав назву «Велика Церква» (Μεγάλη Ἐκκλησία) і став головною патріаршою катедрою Константинополя. Від часу свого освячення у 537 р. Свята Софія виконувала функцію не лише богослужбового центру, а й головної сцени імперського церемоніалу. Саме тут здійснювалися інтронізації візантійських імператорів, проводилися урочисті літургії, пов'язані з найважливішими державними подіями, а також зберігалися реліквії, що підкреслювали сакральну природу влади. Таким чином, храм був не лише осередком релігійного життя, але й головним політичним символом столиці, в

якому духовне та державне начало поєднувалися в єдиній ідеологічній програмі.

Архітектурне вирішення собору стало унікальним досягненням інженерної думки. Його головний елемент – величезний купол, що здіймається на висоту понад 55 м і спирається на систему пандативів, – справив глибокий вплив на подальший розвиток сакральної архітектури. Інтер'єр відзначався поєднанням монументальності та витонченого декоративного оздоблення: мозаїки із зображеннями християнських сюжетів, мармурові облицювання та колони з коштовних матеріалів надавали храму виняткової величі. Протягом століть Свята Софія залишалася уособленням культурної єдності Візантійської імперії та символом її духовної і політичної могутності. Вона формувала образ Константинополя як «Риму Сходу», демонструючи тяглість римської традиції у нових історичних умовах. Завдяки своїй ролі та архітектурним характеристикам собор став зразком для численних храмових споруд у межах східнохристиянського світу, а згодом і для сакральної архітектури мусульманського Сходу.

Тому прийнято вважати Собор Святої Софії не лише пам'яткою архітектури VI ст., але й ключовим історичним документом, що відображає релігійні, політичні та культурні процеси доби Юстиніана I. Його значення полягає у поєднанні сакральної функції, імперського символізму та архітектурної новаторськості, що забезпечило йому статус одного з найважливіших об'єктів світової культурної спадщини.

2. АРХІТЕКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ХРАМУ.

Споруда являє собою унікальну архітектурну конструкцію, яка поєднує елементи традиційної подовжньої (базилікальної) форми з інноваційною для свого часу системою перекриття у вигляді величної центральної бані. Головний купол діаметром близько 31 м і висотою 55,6 м є ключовим просторовим та символічним акцентом будівлі. Він «спирається» на чотири масивні пандативи – сферичні трикутні конструкції, що дозволили вперше у світовій архітектурі

з'єднати квадратний у плані простір із круглою банею. Це рішення стало характерним для візантійського зодчества і визначило його подальший розвиток. Конструктивна система створює ілюзію легкості, через що купол постає немов «підвішений у повітрі» над центральним нефом.

Важливим елементом є дві напівбани, розташовані зі сходу та заходу, які врівноважують тиск головного купола й забезпечують його стійкість. Завдяки цьому архітектори змогли досягти надзвичайної гармонії простору, де вертикальний підйом бані поєднується з протяжністю базилікального плану. Масштабність просторової композиції справляла сильне враження на сучасників: величезний об'єм храму здавався безмежним, а злиття конструктивних та художніх засобів надавало йому виняткової урочистості.

Внутрішнє оздоблення собору відзначається високим рівнем художньої довершеності. Стінові поверхні, арки та склепіння вкривалися мозаїками з використанням золота, скла та кольорових каменів. Мозаїчні композиції переважно містили біблійні сюжети й зображення християнських святих, надаючи інтер'єру сакральної величі. Окрім мозаїк, інтер'єр прикрашали мармурові панелі, підібрані так, щоб утворювати симетричні візерунки природних жилوک каменю. Завдяки численним вікнам у підбанному барабані храм сповнювався світлом, що створювало ефект «небесного сяйва» та підсилювало ілюзію надприродної легкості архітектури.

Стилістика собору визначається як вершина візантійського зодчества. Тут поєднано римську інженерію (монументальні арки, склепіння, масивні пілястри) з ідеалами класичної гармонії, відображеними у пропорціях і симетрії. Це надало споруді універсального характеру та забезпечило її вплив на подальші архітектурні традиції як у межах Візантійської імперії, так і поза нею. Завдяки своїй монументальності та художній завершеності Софія перевершила всі попередні християнські храми та заклала новий стандарт для будівництва сакральних споруд.

3. ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХРАМУ.

Після майже тисячолітнього існування як головного християнського храму Візантійської імперії Собор Святої Софії зазнав низки визначальних трансформацій, що відображають складну історію Константинополя та його спадкоємців. Після падіння міста 1453 р. султан Мехмед II Завойовник розпорядився перетворити собор на головну мечеть нової османської столиці. Цей акт мав як практичне, так і символічне значення: Софія стала знаком тріумфу ісламу та водночас продовжила функціонувати як головний релігійний центр вже у мусульманському контексті.

Упродовж наступних століть споруда зазнавала численних перебудов і доповнень. До архітектурного комплексу поступово приєднали мінарети, медресе, фонтан для обмивань та інші культові елементи. Усередині храму було встановлено міхраб – спеціальну нішу, що вказує напрямом на Мекку, та мінбар – кафедру для проповідей. Значна частина християнських мозаїк, які прикрашали стіни й купол, була за ісламською традицією замальована вапном або прихована шаром штукатурки, що дозволяло зберегти їх фізично, але усувало з релігійного вжитку. Одночасно інтер'єр набув нових оздоб: з'явилися каліграфічні панно з іменами Аллаха, пророка Мухаммеда та перших халіфів, великі металеві люстри, характерні для османських мечетей. Таким чином, у сакральному просторі переплелися християнські та мусульманські шари культури.

У XX ст. ситуація знову змінилася. У 1934 р., у період реформ, ініційованих засновником сучасної Турецької Республіки Мустафою Кемалем Ататюрком, Софія була секуляризована й перетворена на музей. Це рішення мало політичний і культурний підтекст: воно символізувало перехід Туреччини від османської спадщини до світської державної моделі та водночас відкрило унікальну пам'ятку для міжнародного наукового й туристичного вивчення. Саме у цей час було розпочато масштабні реставраційні роботи, завдяки яким із-під шарів штукатурки відкрили численні візантійські мозаїки. У такий спосіб

музейний статус дав можливість вивчати й репрезентувати багатошарову спадщину Софії у її цілісності.

Новий етап настав у липні 2020 р., коли рішенням турецької влади музейний статус було скасовано, а споруда знову офіційно перетворена на мечеть. Цей крок викликав широкий міжнародний резонанс, оскільки він відображав не лише релігійний, а й політичний вимір сучасної Туреччини. Водночас об'єкт зберіг статус частини світової культурної спадщини ЮНЕСКО, що накладає на нього особливі вимоги щодо збереження. Кожен із перелічених етапів – візантійський, османський, музейний та сучасний – залишив власний слід у внутрішньому й зовнішньому вигляді комплексу. Незважаючи на ці численні зміни, основна архітектурна структура, закладена у VI ст., залишилася незмінною, що свідчить про виняткову міцність і довговічність споруди. Таким чином, історія Святої Софії є унікальним прикладом багатошаровості культурної спадщини, яка поєднує в собі християнські та мусульманські, східні й західні традиції.

4. ЗНАЧЕННЯ СОФІЇ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОЇ ДЛЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ.

Собор Святої Софії у Константинополі має виняткове значення для світової культурної спадщини і визнається унікальним архітектурним ансамблем, який уособлює синтез європейських та азійських традицій. З 1985 р. він офіційно внесений до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як пам'ятка універсальної цінності. У документах організації підкреслюється, що храм став ключовим етапом у розвитку світової архітектури, адже його інноваційні конструктивні рішення – насамперед використання масивного купола на пандативах – були новаторськими для VI ст. і справили безпосередній вплив на подальший розвиток як християнського, так і ісламського сакрального будівництва. Британська енциклопедія визначає Святу Софію як «одну з найбільших пам'яток світової культури», наголошуючи на її винятковій ролі у формуванні архітектурного канону «золотої доби» Візантії. За оцінками дослідників, саме

Софія стала символом нового типу храму, що поєднав античну інженерну спадщину з духовними потребами християнського суспільства. Її архітектори – Анфемій із Тралл і Ісидор із Мілета – розробили конструктивну схему, яка дозволила створити простір небачених масштабів, що став еталоном для численних подальших церковних споруд у межах імперії та далеко за її межами. Вплив Софії поширився на архітектурні традиції не лише Східного Середземномор'я, а й усієї православної та ісламської культурної сфери. Як зазначає ЮНЕСКО, «Айя-Софія стала моделлю цілого сімейства церков, а потім і мечетей». Цей вплив можна простежити в архітектурі константинопольських храмів, соборів Київської Русі, а також у мечетях Османської імперії, серед яких особливе місце посідає Блакитна мечеть у Стамбулі. Таким чином, Софія виступає ланкою, що поєднує архітектурні традиції різних культур і релігій.

Не менш значущим є і мистецьке оздоблення храму. Мозаїки Святої Софії, створені у VI–X ст., репрезентують вершину візантійського монументального мистецтва. Їхня техніка виконання – застосування золотого фону, багатотонної палітри кольорових смальт, витонченість іконографічних схем – вплинули на подальший розвиток як християнської, так і мусульманської художньої традиції. Навіть після перетворення храму на мечеть частина мозаїк збереглася, а їхній художній досвід був інтегрований в ісламське мистецтво, яке зробило акцент на каліграфії та орнаментальних композиціях. Таким чином, візуальна мова Софії стала універсальною культурною спадщиною обох берегів Середземномор'я. У науковому та культурному вимірах Собор Святої Софії посідає особливе місце як «найважливіша пам'ятка візантійського зодчества» і водночас як об'єкт глобального визнання. Його архітектурні інновації, мистецьке оздоблення й історична роль як християнського собору, мусульманської мечеті та світського музею надали йому статус універсального символу, що втілює складну багатопланову історію Східного Середземномор'я. Завдяки цьому Свята Софія визнана не лише архітектурним шедевром, а й свідченням взаємодії культур,

релігій і традицій, що формували світову цивілізацію протягом півтора тисячоліття.

ВИСНОВКИ.

Софія Константинопольська по праву вважається одним із найвизначніших архітектурних і мистецьких творів світової історії. Вона постає не лише як шедевр візантійського зодчества VI ст., але й як символ універсальної культурної спадщини, що поєднує в собі досягнення різних цивілізацій. Її масштабна архітектурна конструкція – унікальне поєднання базилікальної композиції та грандіозного купольного перекриття – засвідчує надзвичайний рівень технічної інженерії та естетичного мислення епохи імператора Юстиніана I. Витончене декоративне оздоблення, представлене мозаїками, мармуровими інкрустаціями та архітектурною пластикою, втілює художні ідеали «золотої доби» Візантії. Упродовж століть собор відігравав роль духовного та політичного центру Східної Римської імперії: у його стінах відбувалися імператорські коронації, державні церемонії, богослужіння, що формували ідеологічну й культурну єдність імперії. Пізніше, після падіння Константинополя, храм був інтегрований у новий релігійний контекст Османської держави, ставши головною мечеттю Стамбула та зразком для подальшої ісламської архітектури. У XX ст. він отримав статус музею, що дозволило по-новому відкрити багат шарову спадщину пам'ятки для всього світу, а у XXI ст. знову повернувся до функції мечеті.

Всесвітнє визнання, численні наукові дослідження та охорона ЮНЕСКО підтверджують, що Софія Константинопольська є не лише вершиною візантійського мистецтва, а й пам'яткою наднаціонального масштабу, яка інтегрує європейські та азійські традиції в єдиний культурний образ. Її місце у скарбниці світової культури є незаперечним, адже вона втілює як технічний і художній геній свого часу, так і безперервний розвиток духовної спадщини людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Hagia Sophia | History, Architecture, Mosaics, Facts and Significance. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Hagia-Sophia> (дата звернення: 28.09.2025).
2. Hagia Sophia. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Hagia_Sophia (дата звернення: 27.09.2025).
3. Hagia Sophia Architecture | Church to Museum to Mosque. Hagia Sophia Tickets. URL: <https://www.hagia-sophia-tickets.com/hagia-sophia-architecture/> (дата звернення: 28.09.2025).
4. Historical Areas of Istanbul. UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/356/> (дата звернення: 29.09.2025).
5. Page:LA2-NSRW-2-0197.jpg. Wikisource. URL: <https://en.wikisource.org/wiki/Page:LA2-NSRW-2-0197.jpg> (дата звернення: 28.09.2025).
6. «Цей дивний та неймовірний купол, здається, саме небо тримає на золотому ланцюзі». Василевс. Українська Візантиністика. URL: <https://byzantina.wordpress.com/2013/04/15/news-490> (дата звернення: 28.09.2025).
7. Ще одна церква в Стамбулі стане мечеттю. Credo Світ. URL: <https://credo.pro/2024/02/362465> (дата звернення: 29.09.2025).